

BY, MARSK OG GEEST

By, marsk og geest

32

**Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland**

Forlaget Liljebjerget 2020

**By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings-
og Innovationsstyrelsens retningslinier.**

**Fra og med 2020 overgår By, marsk og geest
til at være en E-publikation**

**Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Flemming Just,
Claus Feveile, Morten Søvsø.**

Layout: KIRK & HOLM

Copyright: 2020 Forlaget Liljebjerget

**Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i
1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og
Christian Almhede.**

**Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han
udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebier-
get udi Ribe“. Om disse disse bogudgivelser og trykkeriet se By,
marsk og geest 10, 1998.**

ISBN 978-87 89827-76-6

ISSN 0905-5649

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til
bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør
berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Tobias Danborg Torfing

En høj med stenlægning fra tidlig yngre stenalder fra Erisvænget ved Esbjerg.....	04
A barrow in Erisvænget with a stone pavement from the Late Neolithic	16

Lars Grundvad og Sofie Laurine Albris

Afdækning af fænomenet <i>hørg</i> fra yngre jernalder og vikingetid. Nye udgravninger ved Harreby.....	17
Revealing the <i>hørg</i> phenomenon from the Late Iron Age and Viking period. New excavations from Harreby	43

Irene Baug, Tom Heldal, Øystein J. Jansen og Dagfinn Skre

Brynesteiner i Ribe – fra fjerne utmarksområder til sentrale markeder.....	44
Whetstones in Ribe – from distant outlying regions to central marketplaces	59

Luise Ørsted Brandt, Kirstine Haase og Jannie Amsgaard Ebsen

Læder fra hæl til tå – Nye artsbestemmelser af lædersko fra middelalderens Ribe	60
Leather from heel to toe – New species identifications of leather shoes from medieval Ribe	81

En høj med en stenlægning fra tidlig yngre stenalder fra Erisvænget ved Esbjerg

Af Tobias Danborg Torfing

Nord for Esbjerg, i området mellem Sønderris og Guldager, under boligkvarteret Erisvænget (Esbjerg Kommune, Guldager sogn), er et af Sydvestjyllands ældste gravmonumenter udgravet. Der er tale om resterne af en mindre høj fra den tidligste del af bondestenalderen. Monumentet er en lille forløber til de store dysser og jættestuer, der har domineret landskabet i årtusinder. Selve anlægget har i stenalderen bestået af en lille stenlægning, afsluttet af en flere meter høj stolpe. Senere er stolpen fjernet og anlægget dækket af en lav høj. Dette lille monument er lokalt et af de første eksempler på at mennesker bevidst har forsøgt at etablere ejerskab over landskabet.

Ved det kvarter, der i dag hedder Erisvænget, som ligger i området omkring Sønderris og Guldager nord for Esbjerg, blev der i 1988 udgravet resterne af to gravhøje (190506-196 og 197A). De var begge registreret som overpløjede. De færreste ville nok se dem som høje med mindre man vidste, at de var der, da de optræder som svage forhøjninger i landskabet. Der var da heller ikke meget tilbage af højfylden i de to høje. Små lave høje dækker oftest over grave fra enkeltgravskulturen, og det var da også tilfældet med den ene høj (SB 197A), der indeholdt en enkeltgrav med ravperler (Siemen 2009).

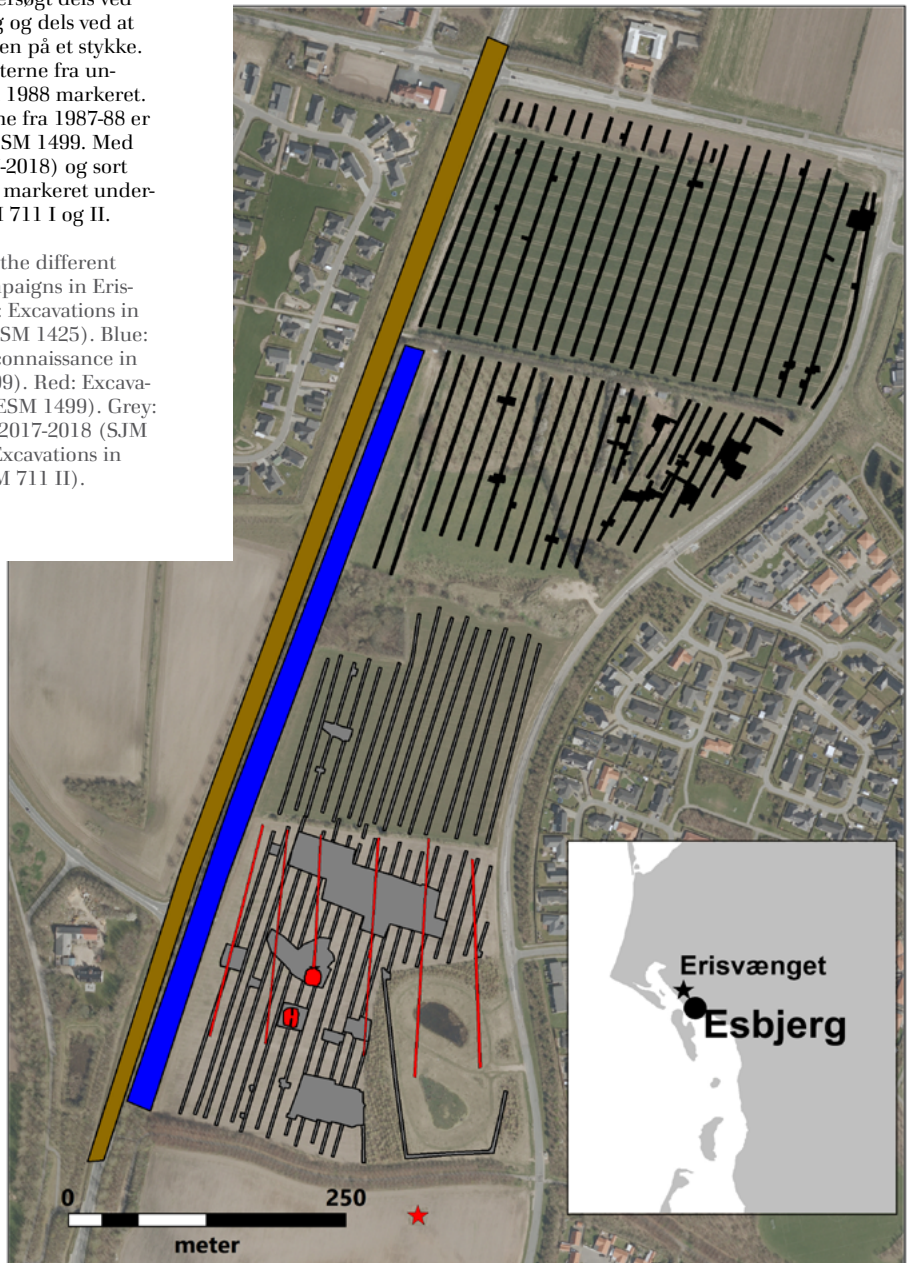
Den anden høj viste sig overraskende at indeholde en aflang og let trapezformet stenlægning. I østenden af denne stenlægning var der et markant stolpehul, hvori der blev fundet et øskenbæger fra tragtbægerkulturens tidlige del, denne periode kaldes for tidligneolitisk tid, altså den tidlige del af yngre stenalder. Vi har dermed at gøre med et anlæg fra den tidligste del af yngre stenalder som kan dateres omkring 3.900-3.500 f.Kr. Dette fund udgør således et af de tidligste gravmonumenter i Esbjerg-området.

Udgravningerne i 1988 blev igangsat dels for at undersøge de to overpløjede høje og dels for at følge op på mindre undersøgelser

Fig. 1

Oversigt over de enkelte etaper på Erisvænget. Med brunt er markeret undersøgelse fra 1985 (del af ESM 1425), der foregik ved at følge anlæggelsen af Tarpbagevej. Med blå er markeret et område hvor der blev plantet læhegn i 1987. Dette blev undersøgt dels ved rekognoscering og dels ved at afrømme mulden på et stykke. Med rødt er felterne fra undersøgelserne i 1988 markeret. Undersøgelserne fra 1987-88 er samlet under ESM 1499. Med hhv. gråt (2017-2018) og sort (2019-2020) er markeret undersøgelserne SJM 711 I og II.

An overview of the different excavation campaigns in Erisvænget. Brown: Excavations in 1985 (part of ESM 1425). Blue: Excavation/reconnaissance in 1987 (ESM 1499). Red: Excavations in 1988 (ESM 1499). Grey: Excavations in 2017-2018 (SJM 711 I). Black: Excavations in 2019-2020 (SJM 711 II).

i forbindelse med omlægning af Tarpbagevej (1985) og beplantning langs denne nye vej (1987). Begge undersøgelser havde vist spredte spor efter bebyggelse, blandt andet bopladsgruber med keramik fra ældre jernalder samt en grube med keramik fra tragtbægerkulturen. Ved rekognoscering af området forud for beplantningen i 1987 blev der fundet en del bearbejdet flint i muldlaget. De fleste stykker flint var ikke daterbare, men enkelte afslag var fra slebne økser. De viste, at i hvert fald dele af materialet var fra yngre stenalder, ligesom der var enkelte andre redskaber, der nok skal dateres til tragtbægerkulturen.

Undersøgelserne fra 1980'erne var af ret beskedent omfang, og kun højene blev undersøgt nøjere. Da området i 2017-2018 skulle udstykes, fik Sydvestjyske Museer mulighed for at foretage en grundig forundersøgelse og egentlige undersøgelser på arealet omkring højene. Undersøgelser i forbindelse med etape 2 af Erisvænget-kvarteret længere mod nord er fortsat i gang i 2019-2020. I forbindelse med undersøgelserne i 2017-2018 fik vi mulighed at af søge hele området omkring højene, blandt andet områder med spor efter bebyggelse fra yngre bronzealder, men også anlæg af relevans for forståelsen af den tidlige neolitiske høj og dens umiddelbare omgivelser.

Enkeltgravshøjen optræder i Palle Siemens katalog over sen yngre stenalder i Sydvestjylland (Siemen 2009), og den vil ikke blive beskrevet her. Derimod vil den upublicerede, tidlige neolitiske stenlægning samt højen og de relaterede anlæg blive beskrevet i det følgende, da dette meget tidlige monument er vigtigt for forståelsen af udviklingen af det tidlige bondesamfund, og dermed de mest fundamentale samfundsændringer i forhistorien.

Højen og stenlægningen

Selve højen fremstod før udgravningen som en lav forhøjning i landskabet. Den var placeret på en naturlig forhøjning på 11-14 m i diameter, mens højen selv var omkring 10-11 m i diameter. Efter muldafrømning var der et lag på omtrent 10-15 cm af blandet højfyld og rester af ældre overflade tilbage. Dette lag var omtrent cirkulært og indeholdt spredte neolitiske skår, der ikke kunne dateres nærmere¹. Disse skår blev primært fundet ca. 2 m nord for stenlægning E. Højfylden blev fjernet ved fladeskovling i hele højens areal, bortset fra en nord-sydgående balk.

Efter aftagning af muld og højfyld fremkom stenlægning E. Stenlægningen var rektangulær og noget irregulær og forstyrret (fig. 2). Stenlægningen var ca. 11 m lang og op mod 2.5 m bred. Der var tegn på, at flere af stenene var fjernet ved pløjning og senere nedgravninger, og flere sten synes ikke at ligge in situ. Stenene lå i højfyld/gammelt vækstlag og lå kun i et skifte. De var fra 10x10 cm til 25-40 cm store. Den ødelagte stenlægning indikerer, at den bevarede højfyld er delvist forstyrret af senere pløjning. Stenlægningen har en let trapezform, og dette synes ikke at skyldes forskelle i bevaringsgrad. Stenlægningen har en øst-vest orientering.

Nordligst i højen er der, i det i øverste niveau, også tegnet en mindre mængde sten, der synes at danne et parallelt forløb til stenlægning E. Det er muligt, at der er tale om resterne af endnu en stenlægning, der grundet en placering mere yderligt i højens nordside er mere ødelagt. Stenlægning E blev først fundet under dette tegningsniveau og har derfor været mere beskyttet af højfylden.

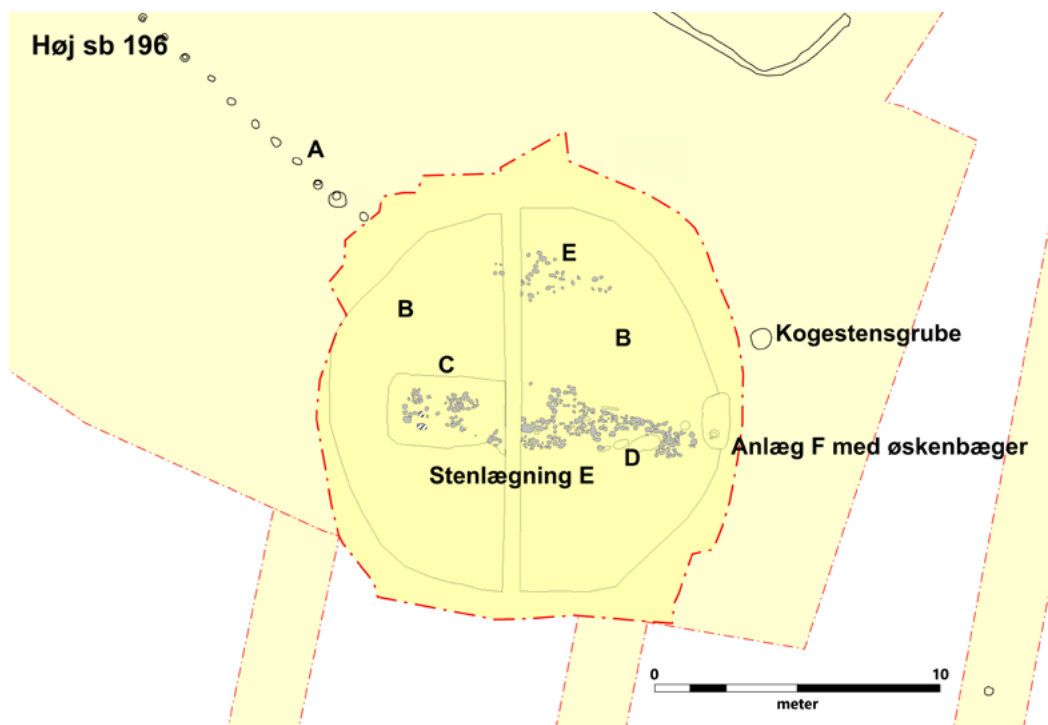

Fig. 2

Oversigt over højen og de nærmeste anlæg. Feltet fra 1988 er markeret med mørkere gult mens feltet fra 2017-2018 er markeret med lyst gult. Sten er skraveret. Figuren er en sammentegning af to niveauer, således at både stenlægningen og højfyldens udstrækning er indtegnet selvom stenlægningen lå under højfylden. A. Stolperække. B. Bevaret højfyld efter muldafrømning. C. Bevaret højfyld i niveau 2. D. Forstyrrelse (nyere). E: område med spredte sten.

An overview of the barrow and the nearest structures. The excavation area from 1988 is marked by dark yellow, whilst the 2017-2018 dig is highlighted in light yellow. Stone materials are hatched. This figure is compiled of two levels, so that both the stone paving and the extent of the barrows earthen fill are discernible, even though the pavement lay beneath the barrow.

Omtrent 0,5 m øst for stenlægningen og også under højfyldet fremkom anlæg F som tolkes som et stolpehul, dog er der ikke synligt spor efter den oprindelige stolpe. I dette anlæg blev der øverst fundet et øsknebæger (fig. 3), stående på hovedet, samt enkelte andre neolitiske skår. Disse andre skår synes at stamme fra et mindre bæger. Det er mellemstort og slankt og har fire øskner. Karret kan bedst beskrives som et Kochs slankt øsknebæger type III, men med ligheder fra de brede øsknebægre type II (øsknernes placering, ingen ornamentik). Begge typer dateres til tidligneo-litisk tid I. Bortset fra øsknerne ligner øsknebægret karrene fra facaden ved langhøjen ved Rude (Koch 1998: 91-94, 109-111; Madsen 1980: 94-96). Selve anlæg F er ret dybt med en dybde på 120 cm og en diameter på 60 cm. Øsknekarret blev fundet øverst i anlæg F. Den formodede stolpe kan derfor ikke have stået samtidig

Fig. 3

Øskenbægeret fra anlæg F. Rindiameter ca. 21,5-22 cm. Halsen er ca. 8,5 cm høj. Karrets samlede højde er ca. 21 cm, bunden er dog meget ødelagt og på bagsiden er lerkarret delvist rekonstrueret, men den viste side er godt bevaret. ESM 1499x1.

The lugged beaker from structure F. Rim diameter ca. 21,5-22 cm. The neck is ca. 8,5 cm high. The entire height of the vessel is ca. 21 cm, the bottom is quite damaged, and the backside of the earthen vessel is partially reconstructed, but the shown side is well preserved.

med anlæggets opførelse da keramikken og de større sten danner en sekundær fase af anlægget. Denne sås som et synligt skifte i fylden i anlægget lige under øskenkaret. Anlæg F bliver både beskrevet som værende dækket af højfyld og som nedgravet i højfyld. Det kan tænkes, at det nederste af højfyldet i virkeligheden er gammel overflade. Men det er også muligt, at der har været flere faser af højfyld. Uanset hvad er anlæg F ældre end den afsluttende højfase. Der er altså ikke sikkerhed for stenlægningen E

og stolpen F's samtidighed, men begge er ældre end den afsluttende højfase. Ud fra deres placering kan det dog antages at de to anlæg har en relation og indgæet i samme monument.

Øskenbægeret stod placeret med bunden i vejret ovenpå tre større sten (mål: ca. 20x40x40 cm) og stod som nævnt i den øverste del af anlæg F. De tre sten var placeret et godt stykke over bunden af anlæg F. Det er således sikkert, at anlæg F er delvist opfyldt på et tidspunkt i oldtiden, og at der derefter er placeret tre sten med et øskenbæger stående ovenpå.

Dette noget ødelagte monument viser flere interessante træk. For det første har det tydeligvis flere faser. Anlæg F er gravet (fase 1), dernæst delvist opfyldt, og der er placeret et øskenbæger ovenpå tre sten midt i anlægget (fase 2). Det er muligt at den herefter har været dækket af højfyld, som det kendes fra andre langhøje (fase 3). Det er ligeledes sandsynligt ud fra anlæggenes typiske forekomst at den runde høj og den rektangulære stenlægning nedenunder er to forskellige faser fra vidt forskellige perioder; den tidlige tragtbeagerkultur og den senere enkeltgravkultur.

Det er kendt fra tidligneolitiske langhøje, at de kan have komplicerede konstruktionshistorier med flere faser af aktivitet, konstruktion og dekonstruktion (Thomas 1999: 131-137; Madsen 1972; 1979). Stolpen i østenden af stenlægningen minder om de træbyggede facader, der kendes fra jordbyggede langhøje, og som oftest er placeret ved østenden af højen. Det fundne øskenkar minder også om lerkarrene placeret ved facaden ved Rude-langhøjen. Samtidig indeholder andre langhøje stenlægninger, f.eks. Rude og Konens

Høj (Andersen 2015; Madsen 1979; 1980; Stürup 1966). Stürups oprindelige tolkning af Konens Høj er senere ændret flere gange, og senest er det vist, at graven er lagt over en tidligere hustomt (Andersen 2015). Stenlægningen må dog stadig tolkes som en del af gravmonumentet. For Erisvænget gælder, at anlæg F ikke synes at være en del af en ældre huskonstruktion da der selv efter grundig eftersøgning af fladen ikke fandtes flere stolper. Enkelte træk fra Erisvænget svarer dog ikke helt til det typiske billede for langhøjenes facader. F.eks. er der ofte (men ikke altid) grøfter ved facaderne, ligesom der normalt er mere end én stolpe i facaden.

Ved monumentet fra Erisvænget er det oplagt at tolke anlæg F som stolpehullet til en flere meter høj stolpe, da der er tale om en dyb fundering på 120 cm. F.eks. bruger Andersen dybden af stolpehuller til antagelser om højden af stolperne ved Frydenlund (Andersen 2015, 2019). Omtrent samtidig har der været anlagt en rektangulær, let trapezformet stenlægning. Det er usikkert, om denne har været dækket af en høj, og det er muligt, at den i første omgang har ligget frit. Efter en periode er stolpen fjernet, anlæg F delvist opfyldt, og de tre sten samt øskenbægeret er nedlagt øverst i anlæg F, mens mindre dele af et andet kar enten er nedlagt eller kommet tilfældigt med ned i opfyldningen. Det kunne evt. have stået op ad stolpen. Her er det muligt, at hele monumentet på dette tidspunkt er blevet dækket til af en lav aflang høj, men det er ikke muligt at eftervise med sikkerhed. Flere jord- og træbyggede langhøje har facader, der bevidst er brændt ned (Madsen 1979, 1980), men der er ikke tegn på afbrænding ved anlæg F ved Erisvænget. I stedet er stolpen hevet op og dermed er monumentets synlige udseende ændret markant.

Det synes oplagt, at de spredte lerkarskår, der blev fundet et par meter nord for stenlægning E (omtrent midt i rundhøjen), er fra en separat begivenhed. Da jordbyggede rundhøje ikke er almindelige i tidlige neolitikum, er det muligt, at rundhøjen er anlagt engang i enkeltgravstid, og at de spredte skår kunne stamme fra en overgrav i en senere højfase. De spredte sten i den nordlige del af højen kunne være resterne af endnu en stenlægning, og det kunne tolkes som at en enkeltgravshøj har sammenbygget to mindre, tidlige neolitiske anlæg til en større rundhøj.

Monumentet og dets omgivelser

Det er sandsynligt, at det tidlige neolitiske monument fra Erisvænget har fungeret som grav. Det minder i form om de tidlige neolitiske langhøje og kan også dateres på baggrund af øskenkarret til samme tid. I sin første fase har monumentet stået som en rektangulær stensætning, der er afsluttet med en høj stolpe mod øst. Evt. har stolpen fungeret som en form for mini-facade og været fokus for ritualer og hensættelse af lerkar. Siden er stolpen fjernet, og der er nedlagt et øskenbæger, der har stået med bunden i vejret nede i det nu delvist opfyldte stolpehul. Der er sandsynligvis på dette tidspunkt bygget en lav langhøj henover stenlægningen. På et tidspunkt er højen så udvidet ved opførslen af en rundhøj i enkeltgravstid, evt. er monumentet i denne fase bygget sammen med en anden stenlægning lidt mod nord, men dette er lidt usikkert.

Monumentet har lokalt været det ældste monument, men allerede samtidig har der været andre mere almindelige aktiviteter i nærheden. Som nævnt i indledningen blev der allerede i 1985 og 1987 gjort fund fra neolitikum, både løsfund i mulden og i en

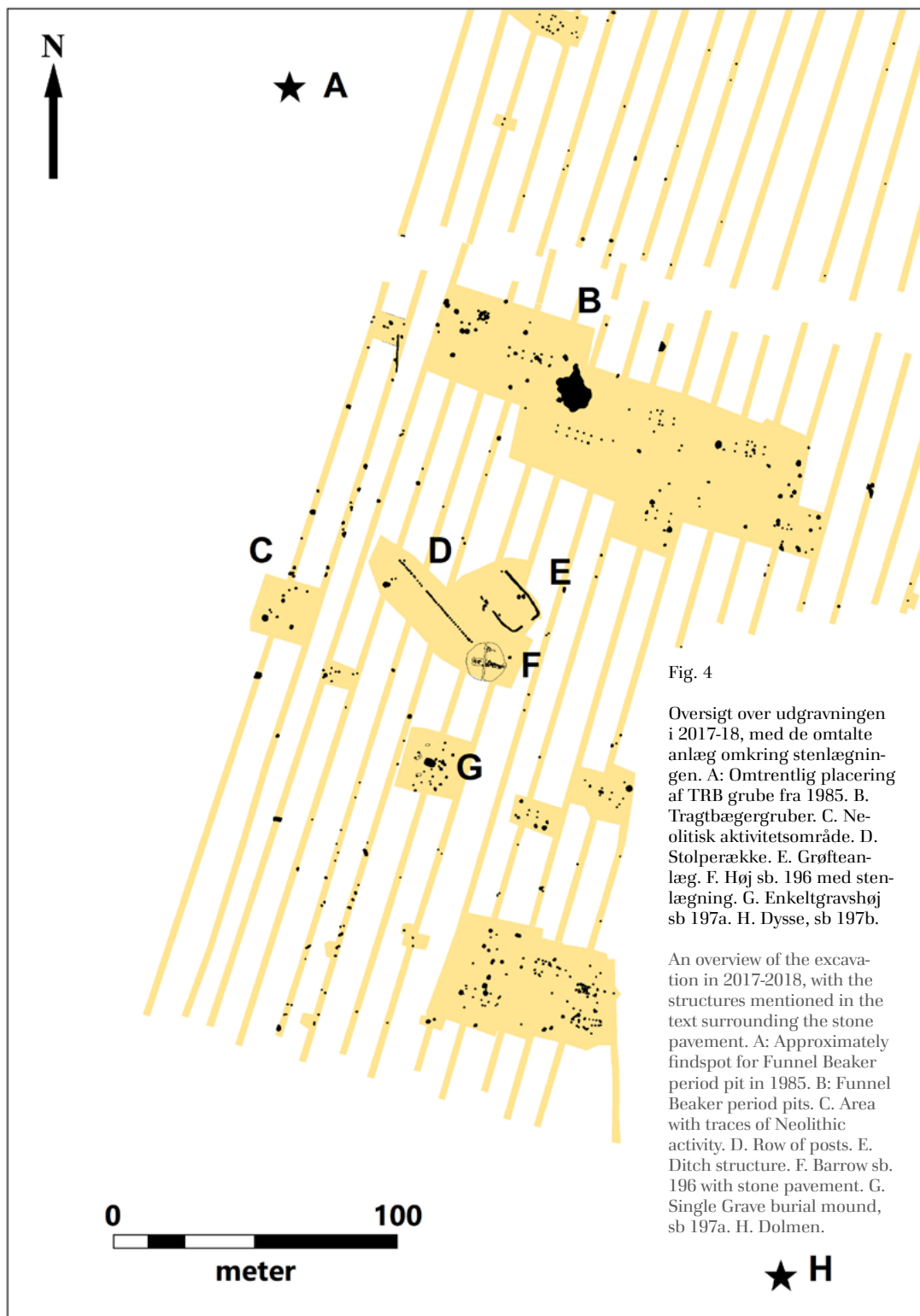

Fig. 4

Oversigt over udgravningen i 2017-18, med de omtalte anlæg omkring stenlægningen. A: Omtrentlig placering af TRB grube fra 1985. B: Tragt bægergruber. C: Neolitisk aktivitetsområde. D: Stolperække. E: Grøfteanlæg. F: Høj sb. 196 med stenlægning. G: Enkeltgravshøj sb 197a. H: Dysse, sb 197b.

An overview of the excavation in 2017-2018, with the structures mentioned in the text surrounding the stone pavement. A: Approximately findspot for Funnel Beaker period pit in 1985. B: Funnel Beaker period pits. C: Area with traces of Neolithic activity. D: Row of posts. E: Ditch structure. F: Barrow sb. 196 with stone pavement. G: Single Grave burial mound, sb 197a. H: Dolmen.

★ H

enkelt grube. En del af disse fund skal sandsynligvis dateres til tragtbægerkulturen, men det er ikke muligt at datere dem nærmere inden for denne periode. I forbindelse med udgravningerne 2017-2018 fandt vi dog flere gruber og aktivitetsområder fra perioden hvor monumentet blev bygget (fig. 4).

De nærmeste erkendte aktiviteter ligger ca. 70 m vest for monumentet og består af enkelte flade gruber og lyse stolpehuller, hvoraf enkelte anlæg indeholdt flint. I dette område blev der fundet et tyndt lag af gammel kulturjord, måske resterne af et kulturlag eller bunden af en nedgravning. I dette blev der fundet keramik, der entydigt dateres til tidligneo-litisk tid, blandt andet rand- og halsskår af et bæger med lodretstil-lede negleindtryk under randen og del af en lerskive. Keramikken kan dateres til perioden ca. 3.900-3.500 f.Kr. Lidt længere væk, omtrent 100 m nord for monumentet, fandtes to gruber med tragt-bægerkeramik, den ene er dateret med tre C14-dateringer, som med stor sandsynlighed daterer gruben til mellem 3640-3520 f.Kr., med en lille chance for en senere datering (se fig. 5). Fra denne grube var der skår med ornamentik lavet ved at presse en snor ind i keramikken før brænding, det der kaldet tosnoet snor, og som oftest bruges i den tidlige del af tragt-bægerkulturen, særligt før 3.500 f.Kr., men også skår med lodrette indridsede furer på selve karrets bug, et element der først bliver almindeligt omkring 3.600 f.Kr. Keramikken støtter således C14-dateringerne. Den anden grube har et mindre fundmateriale, men kan ud fra keramikken enten dateres samtidig eller lidt senere. Enkelte elementer som f.eks. lodrette furer på bugen går igen i begge gruber. De fleste skår er dog ikke ornamenterede, men ud fra gods og de bevarede ornamentdetaljer må keramikken dateres til mellem 3.600-3.300 f.Kr. Lidt

længere væk igen (200 m nordvest for monu-mentet, men lidt usikkert afsat) fandtes gruben fra 1985, som måske skal dateres lidt senere end de her omtalte anlæg, enten slutningen af tidligneo-litikum eller starten af mellemneolitikum. Til sidst blev der i udgravningerne i etape II af Erisvænget-ud-stykningen (2019-2020) fundet endnu en grube med tragt-bægerkeramik² (ca. 500 m nord for monumentet, ikke med på fig 4).

Der er således spredt aktivitet, både i form af spredte gruber, stolpehuller, men også en del løsfundet flint, i et større område vest og nord for monumentet. Fundene ty-der på, at der enten har været kontinuerlig anvendelse eller gentagne besøg, og selv om der er tale om få daterbare anlæg, er det værd at nævne at små aktivitetsområder fra tragt-bægerkulturens tidlige del er svære at erkende. Dertil er det tydeligt, at mange fund i dag befinder sig i pløjzonen, og mange anlæg vil være helt bortpløjet i det intensivt dyrkede areal. Det er dog svært at påvise egentlig bebyggelse, og det er muligt, at der er blot tale om periodevise eller sæsonmæssige besøg i området.

At aktiviteten i tragt-bægerkulturen ikke blot er en enlig begivenhed, bestyrkes også af, at der omtrent 250 m sydøst for det her omtalte monument er opført en mindre dysse (SB 197B). Det er således tydeligt, at der i løbet af tidligneo-litisk tragt-bægerkul-tur har været løbende ophold, og at der er gentagne gange er opført mindre gravmo-numenter i området.

Senere brug af højen

Enkelte anlæg omkring højenrelaterer sig tilsyneladende til højen uden at være en del af det oprindelige monument. Dels var der en mindre kogestensgrube øst for højen, dels var der en knap 40 m lang

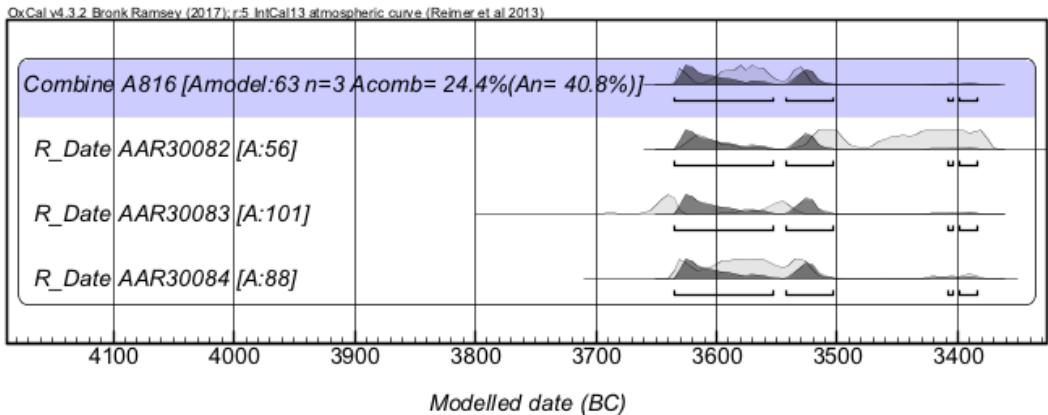

Fig. 5

En model der kombinerer de tre dateringer fra gruben. Dateringerne kan ses i tabel 1 og koden med de indlagte forudsætninger for modellen kan ses bagerst i artiklen, som bilag.

A model combining the three dates from the pit. The dates can be seen in Table 1 and the code with the inbuilt pre-requisites of the model can be seen on page 14.

stolperække, og nord for højen lå der to L-formede grøfter, der synes at danne en indhegning.

Kogestensgruber nær gravhøje er ikke usædvanlige, og der er også kogestensgruber ved den nærliggende høj fra enkeltgravstid (SB 179A). Stolperækken og grøfterne har samme orientering, og stolperækken stopper ud for højen. Det synes rimeligt at antage, at stolperækken og grøften er samtidige og har forholdt sig til højen i et eller andet omfang, men da højen er fra tidligneolitikum, daterer det ikke anlæggene nærmere end til tidligneolitikum eller senere.

Der er kun få fund relateret til stolperækken og grøfterne. Stolpehullet nærmest den tidligneolitiske høj var dog fyldt med flintafald (117 afslag og en irregulær blok). Der blev også fundet et enkelt flintafslag i fyldet af grøften, men der kan i dette tilfælde være tale om opfyld, og afslaget giver ingen nærmere datering. Flinten fra stolpehullet i kanten af højen kan stamme fra højfylden, og herfra være havnet i stolpehullet. Da der var meget få andre fund i højfylden synes denne forklaring dog usandsynlig. Kun bunden af stolpehullet var bevaret, og med 118 stykker flint var det nærmest pakket

med flint. Dermed synes der at være tale om en bevidst handling og ikke tilfældigheder. Der synes at være tale om flint fra mindst tre blokke, men der er ikke nogen redskaber. Det er muligt, at der er tale om en form for rituel hugning af flint, der bevidst er nedlagt i den sidste stolpe ud for højen.

Fyldet i både grøften og stolpehullerne i stolperækken lignede fyldet fra stolpehullerne i den nærliggende bebyggelse fra yngre bronzealder, og det er således muligt, at de to anlæg også skal dateres til denne periode. Det samme gælder kogestensgruben. Anlægget med de to grøfter kunne ligne grøfteamlæg i Thy, som findes i forbindelse med bronzealderbebyggelser (Bech og Olsen 2018), hvor de tolkes som folde til dyr.

Sammenfattende kan det siges, at stolperækken og grøfteanlægget er svære at datere. De forholder sig til højene, og der er fundet større mængder flint i et af stolpehullerne. Senere brug af højen som reference bestyrkes af tilstedeværelsen af kogestensgruben, der her tolkes som anlagt i bronzealderen. Hvis tolkningen er rigtig, viser det, at monumentet har været brugt som særlig markør i flere perioder: fra stenlægning og langhøj i tidligneolitikum, over rundhøj i enkeltgravstid, til at være en integreret del af et anlæg bestående af en lang stolperække og grøfteanlæg i yngre bronzealder. Selvom der ikke er tale om egentlig kontinuitet i brug, dertil er tidsspannet mellem de forskellige faser for stort, så har højen ageret som bindeled mellem tid og sted igennem flere tusinde år.

Et indblik i det tidligste bondesamfund

Der er kun få grave og monumenter fra den tidlige del af tragtbægerkulturen i Sydvestjyske museers område. Der findes dog enkelte eksempler, f.eks. ved Brøndum (Madsen 1972) og Varde (Faber 1976). Det lille monument fra Erisvænget har ikke været så imponerende som langhøjen fra Rude eller monumenterne ved Frydenlund, men viser dog en spirende brug af gravmonumenter som en del af samfundets interaktion med landskabet. Monumentet har skabt et fokuspunkt i landskabet, først som et meget synligt monument med en stor kraftig stolpe og synlig stenlægning, hvor der måske har været hensat lerkar, senere måske som en lav langhøj. At monumentet senere er blevet genbrugt flere gange gennem forhistorien, viser den kraft, selv et lille monument kan have på eftertidens forståelse af et område.

Anlægget fra Erisvænget viser, hvordan nogle af de tidligste bønder begynder at

bruge gravmonumenter som en del af opbygningen af et samfund, hvor beboelseskontinuitet i et bestemt område har været vigtigt at demonstrere. Dette er en udvikling, som i de følgende århundreder af tragtbægerkulturen intensiveres med opførslen af først markante stendysser og senere de store jættestuer, som sammen med rydning af skov og krat har ændret landskabet markant.

De få spredte spor efter menneskene omkring monumentet er således spor efter de første, der har udstykket området omkring det kvarter, der i dag hedder Erisvænget. Sporene af bebyggelse fra denne periode er svage, men det er dog tydeligt, at den har haft en vis varighed, og de efterfølgende perioders brug af området viser en vis succes af deres mål om at omdanne området til et bebygget landskab.

Sammenfatning

Gennem udgravninger i 1985, 1987, 1988 og igen i 2017-2020 er et område med gentagne aktiviteter fra den tidlige del af yngre stenalder undersøgt. Det er i denne tidlige del af tragtbægerkulturen, at vi ser de første monumenter blive opført. I Sydvestjylland er der kun udgravet enkelte sådanne tidlige monumenter, og Erisvænget er på trods af selve monumentets relativt lille størrelse en vigtig brik til forståelsen af udviklingen af et nyt landbrugssamfund.

Monumentet har oprindeligt bestået af en 11 m lang og op mod 2,5 m bred stenlægning, der synes at have været let trapezformet. Mod øst har der stået en stor og kraftig stolpe, som måske har fungeret som fokuspunkt for ritualer. Siden er monumentet blevet bevidst ændret, blandt andet er stolpen blevet fjernet og et lerkar nedsat med bunden opad. Endnu senere er monumentet

blevet omdannet til en rundhøj. I nærheden af højen findes flere anlæg, der tyder på senere brug, f.eks. en kogestensgrube, en lang stolperække og en form for grøfteanlæg. Dateringen af disse anlæg er ukendt, men kan måske knyttes til en nærliggende bebyggelse fra yngre bronzealder.

Udgravningerne har vist, at der har været gentagne aktiviteter i løbet af tragt bægerkulturen i et område nord og vest for monumentet. Her er der udgravet spredte gruber og stolpehuller, ligesom der er fundet en del flint i pløjelaget. Der er ikke fundet egentlige huse, men om det skyldes dårlig bevaring eller tyder på gentagne kortvarige ophold, vides endnu ikke.

Bilag:

OxCal model

```
Plot(A816)
{
  Outlier_Model("Charcoal",Exp(1,-10,0),U(0,3),"t");
  Combine("A816")
  {
    R_Date("AAR30082", 4697, 30);
    R_Date("AAR30083", 4830, 31)
    {
      Outlier("Charcoal", 1);
    };
    R_Date("AAR30084", 4764, 28);
  };
};
```

C14 tabel:

Prøve	Anlæg	"Materiale (art)"	Beskrivelse	C14-alder	pMC	d13C AMS
AAR-30082	A816	"Nøddeskal (hassel)"	Grube med tragt bægerkeramik. Prøven indeholder flere hundrede trækulsfragmenter og desuden forkullede hasselnøddeskalsfragmenter. Til datering er udtaget 1 stk. <i>Corylus avellana</i> , hasselnøddeskalsfragment	4697 ± 30	55.73 ± 0.21	-22 ± 1
AAR-30083	A816	"Trækul (løvtræ)"	Grube med tragt bægerkeramik. Prøven indeholder flere hundrede trækulsfragmenter og desuden forkullede hasselnøddeskalsfragmenter. Til datering er udtaget 1 stk. trækul, løvtræ (ikke eg), gren, ca. 6 årringe, ingen bark.	4830 ± 31	54.81 ± 0.21	-25 ± 1
AAR-30084	A816	"Nøddeskal (hassel)"	Grube med tragt bægerkeramik. Prøven indeholder flere hundreden trækulsfragmenter og desuden forkullede hasselnøddeskalsfragmenter. Til datering er udtaget 1 stk. <i>Corylus avellana</i> , hasselnøddeskalsfragment.	4764 ± 28	55.26 ± 0.19	-21 ± 1

Litteratur

- Andersen, Niels H. 2015. Frydenlund – Early Neolithic settlement and ‘barkaer’ structures in the Sarup area. In Kristian Brink, Susan Hydén, KKristina Jennert, Lars Larsson & Deborah Oluosom (eds). *Neolithic Diversities. Perspectives from a conference in Lund, Sweden*. Acta Archaeologica Lundensia. Series In 8, No. 65. Lund. Side 117-127
- Andersen, Niels H. 2019. House sites under burial monuments in the Sarup area of South-West Funen. I Lotte Reedtz Sparrevojn, Ole Thirup Kastholm, Poul Otto Nielsen (Red): *Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark*. Volume 1. Nordiske fortidsminder 31:1. København. S. 123-134
- Bech, Jens-Henrik og Anne-Louise Haack Olsen. 2018. Animal pens at Bronze Age settlements in Thy: Ditches and post-built fences. I Jens-Henrik Bech, Berit Valentin Eriksen & Kristian Kristiansen (red.): *Bronze Age Settlement and Land-Use in Thy, Northwest Denmark*. Volume 1. 2018. Museum Thy and Jutland Archaeological Society. S. 160-184
- Faber, Ole. 1976. Hus eller grav? Et anlæg fra yngre stenalder ved Varde. *Mark og Monte* 1976. Side 5-11
- Koch, Eva. 1998. *Neolithic Bog Pots – from Zealand, Møn, Lolland and Falster*. Nordiske fortidsminder. Serie B. Volume 16. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Madsen, Torsten. 1972. Grave med teltformet overbygning fra tidlig-neolitisk tid. *KUML* 1971. S. 127-149
- Madsen, Torsten. 1979. Earthen Long Barrows and Timber Structures: Aspects of the Early Neolithic Mortuary Practice in Denmark. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 45. S. 301-320
- Madsen, Torsten. 1980. En tidligneolitisk langhøj ved Rude i Østjylland. *KULM* 1979. s. 79-108
- Siemen, Palle. 2009. *Sen yngre stenalder i Sydvestjylland*. Bind 4 af Arkæologiske rapporter fra Esbjerg Museum.
- Stürup, Bjørn. 1966. En ny jordgrav fra tidligneolitisk tid. *KUML* 1965. s 13-22.
- Thomas, Julian. 1999. *Understanding the Neolithic. A revised second edition of Rethinking the Neolithic*. Taylor and Francis Ltd. Oxon.

Summary

Through excavations in 1985, 1987, 1988 and again in 2017-2020, an area with repeated activities from the earliest part of the Neolithic has been investigated in Guldager Parish (Esbjerg municipality). In this early part of the Funnel Beaker Culture, we see the first monuments being erected. In Southwestern Jutland only a few such monuments have been excavated, and despite the relatively small size of the monument itself, it is an important part of understanding the development of the new agrarian society.

The monument itself originally consisted of 11 meters and up to 2.5 meters wide, slightly trapezoid, stone paving. At its eastern end, a high and wide post was placed, which may have been the foci of rituals. The monuments have since been consciously altered by removing the post, and in its place a ceramic vessel was placed with the bottom up. Later yet, the monument was covered by a round mound. In the vicinity of the monument, there are several features that indicate later use, for example a cooking pit, a long row of posts, and a small ditch structure. The dates of these features are unknown, but they could be related to a nearby late bronze age settlement.

The excavations have uncovered various traces of activities during the Funnel Beaker period north and west of the monument. These include scattered pits and postholes, but also worked flint in the ploughzone. No houses have been uncovered, but whether this lack is caused by the poor preservation of features or indicates that only short term activities were repeated at the site is unknown.

Noter

1. ESM 1499, x7
2. SJM 711-II, x42

Tobias Danborg Torfing

Museumsinspektør, Ph.d.

Sydvestjyske Museer

Tangevej 6, 6760 Ribe

totor@sydvestjyskemuseer.dk
